

УДК 347.9:340.114

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Слинько Д. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
факультету підготовки фахівців для підрозділів
боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Анотація: Стаття присвячена дослідженню функцій процесуального права, вивченню підходів до розгляду цієї категорії та її сутності, що склалися в юридичній науці, зокрема вітчизняній. На підставі теоретичного аналізу юридичної літератури визначені особливості функцій процесуального права як самостійної галузі права, визначені підстави їх класифікації, досліджено зміст окремих функцій.

Ключові слова: функція права, регулятивна функція, охоронна функція, процесуальне право, матеріальне право, судове право, юридична форма, юридичний процес, правовий вплив, правосуб'єктність, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, процесуальна діяльність, юридична процедура.

Аннотация: Статья посвящена исследованию функций процессуального права, изучению подходов к рассмотрению данной категории и ее сущности, которые сложились в юридической науке, в частности отечественной. На основании теоретического анализа юридической литературы определены особенности функций процессуального права как самостоятельной отрасли права, указаны основания их классификации, рассмотрено содержание отдельных функций.

Ключевые слова: функция права, регулятивная функция, охранительная функция, процессуальное право, материальное право, юридическая форма, юридический процесс, правовое влияние, правосубъектность, предмет правового регулирования, метод правового регулирования, процессуальная деятельность, юридическая процедура.

Annotation: The article is devoted to the study of the functions of procedural law, the study of approaches to address this category and its entities, which have emerged in legal science, in particular domestic. Based on the theoretical analysis of the legal literature identified particular features of procedural law as a separate branch of law are grounds for their classification, examined the contents of the individual functions.

Key words: the function of law, regulatory function, security function, procedural law, substantive law, legal form, legal process, legal effect, the legal personality, the subject of legal regulation, the method of rule of law, procedural activity, the legal procedure.

Процесуальне право в структурі права займає самостійне місце. Усі норми, що входять у систему процесуального права, мають певну стабільність змісту, характеризуються єдністю структури й спільністю призначення. Тому, незважаючи на особливості їх змісту, різний ступінь деталізації й розробки процесуальних інститутів, вони відзначаються подібними інтегративними, системними властивостями, спільністю та специфічністю функцій і завдань. Ці системотворчі ознаки, незважаючи на відмінність окремих норм, і характеризують сутність такого явища, як процесуальне право. Самостійність процесуального права визначається властивими йому структурними ознаками. До них поряд із традиційними предметом і особливостями методів правового регулювання слід віднести функції цієї системи правових норм, а також цілі й завдання процесуального права.

Термін «функція права» у юридичній літературі вживається в різних значеннях. Його поява й активне застосування пояснюється подальшим розвитком знань про право, що потребує відповідних понять і визначень для відбиття нових сторін права, нових висновків, отриманих юридичною наукою. Сам по собі термін «функція» досить багатозначний, він вживається для опису динамічних структур і в першу чергу для характеристики їх дії, здійснюваного впливу та діяльності. Тому одним з найважливіших ознак функцій права є їх динамізм, дія. Під час визначення функцій права необхідно виходити з його

соціального призначення, що надає їм єдності, стабільності, цілеспрямованості [1, с. 9; 10].

Процес реалізації основних функцій права – це процес втілення в життя соціального призначення права, а воно споконвічно створене для того, щоб здійснювати впорядкований цілеспрямований вплив на суспільні відносини.

Соціальне призначення процесуального права полягає в регламентації юрисдикційної та іншої охоронної діяльності державних і інших уповноважених державою органів.

Іншим елементом поняття «функція права» є напрям правового впливу на суспільні відносини. У цьому зв'язку функція права являє собою єдність його соціального призначення й основного напрямку впливу на суспільні відносини. Правовий вплив – категорія, що характеризує шляхи, форми, способи впливу права на суспільні відносини. Це реалізація правових принципів, установок, заборон, приписів і норм у суспільному житті, діяльності держави, її органів, суспільних об'єднань і громадян. Правовий вплив включає не тільки нормативний, але й психологічний, ідеологічний вплив права на почуття, свідомість і дії людей. До форм правового впливу відносяться правове регулювання, а також інформаційний й ціннісно-орієнтаційний вплив права. Напрямок впливу – найбільш істотний компонент функції права, оскільки це відповідь права на потреби суспільного розвитку, результат законодавчої політики й трансформації її у позитивне право.

Основною формою правового впливу є правове регулювання, під яким розуміється здійснюване за

допомогою правових засобів (юридичних норм, правових відносин, правових приписів) упорядкування суспільних відносин. Існування різних форм правового впливу дозволяє більш чітко проводити відмінність між власне юридичним впливом права (правове регулювання) і неюридичним (орієнтаційне й інформаційне). Поняття «функція права» охоплює обидва названих види впливу [2, с. 87].

Функції права становлять єдину цілісну систему, її вивчення та аналіз дають можливість глибше зрозуміти значення і зміст кожної конкретної функції права, їх взаємозв'язки та взаємовплив. Система функцій права може поділятися на окремі види за різними критеріями.

Наприклад, оскільки система функцій права безпосереднім чином пов'язана з системою права, у відповідності з елементами, що складають останню, є можливим виділити такі групи функцій права, які складають їх систему: загальноправові (притаманні всім галузям права); міжгалузеві (притаманні двом і більше, але не всім галузям права); галузеві (притаманні єдиній галузі права); правові інститути (притаманні конкретному інституту права); норми права (притаманні конкретному виду норм права) [3, с. 76]

За своїм значенням юридичні функції права поділяють на основні та неосновні. Такий поділ дає змогу визначити місце і роль конкретної функції права у системі функцій права. До основних юридичних функцій права відносять найбільш важливі напрями впливу права на суспільні відносини. В них безпосередньо і найбільш повно відображається службова роль усього права в цілому. Для додаткових (неосновних) функцій права характерний вплив на більш вузьку сферу суспільних відносин у порівнянні з основними функціями. Вони конкретизують і доповнюють останні щодо більш вузького кола суспільних відносин, наприклад, компенсаційна юридична функція права. В правничій науці існує думка, що та або інша загальноправова функція може більшою або меншою мірою конкретизуватися функціями більш низького рівня. Крім того, загальноправові функції права не охоплюють і не можуть охопити всього різноманіття конкретних форм і шляхів впливу права на суспільні відносини, вони «деталізуються» у дії інших функцій права [3, с. 76].

Основними юридичними функціями права є регулятивна та охоронна, а додатковими – компенсаційна, обмежувальна та поновлююча. Слід при цьому зазначити, що вони пов'язані з основними функціями права (регулятивною та охоронною) і певним чином доповнюють їх [4, с. 155].

Регулятивна функція здійснюється шляхом владного впливу на поведінку учасників процесуальних відносин, спрямування їх зовнішньої поведінки у відповідності до загальнообов'язкових вимог, визначених законодавцем.

Регулятивна функція процесуального права конкретизує загальноправову регулятивну функцію на певній ділянці системи суспільних відносин – процесуальних правовідносин і носить, безумовно, складний, багатограний характер.

Найбільш характерними шляхами здійснення регулятивної функції процесуального права є такі: визначення за допомогою процесуально-правових норм право-дієздатності (правосуб'єктності) учасників процесу; закріплення сукупності процесуальних прав і обов'язків, гарантій їх здійснення учасниками процесу; визначення компетенції уповноважених органів і компетенції (повноважень) посадових осіб; визначення юридичних фактів, спрямованих на виникнення, зміну й припинення процесуальних правовідносин; закріплення системи правових гарантій прав і свобод учасників процесу (принципів процесуального права); встановлення конкретного правового зв'язку між суб'єктами процесу (регулятивні правовідносини); визначення оптимального типу правового регулювання (диспозитивного, імперативного) стосовно до процесу в цілому й до окремих видів процесуальних правовідносин; встановлення особливих юрисдикційно-процедурних засобів, способів, форм здійснення процесуальної діяльності й ведення процесу [2, с. 93].

Що ж стосується охоронної функції, то вона найбільш повно відображена в кримінальній, кримінально-процесуальній та цивільно-процесуальній галузях права. Таким чином, процесуальне право має охоронне призначення. За думкою О.В. Малько, юридичний процес виконує обмежувальну функцію, відіграє правозахисну роль [5, с. 4].

Зміст охоронної функції процесуального права полягає у здійсненні охоронного правового впливу з метою забезпечити відповідні умови існування й діяльності людей, усунути негативні соціальні зв'язки і явища із суспільного життя. Охоронна функція здійснюється шляхом владного впливу на суспільні відносини у випадках відхилення від нормального розвитку. Цей вплив в одних випадках виражається в охороні (захисті) певних суспільних відносин, в інших – у забороні або обмеженні, а також в усуненні й ліквідації суспільно шкідливих соціальних зв'язків.

Слід зазначити, що одним з напрямків правового впливу процесуального права на суспільні відносини є їхня охорона (захист) і ліквідація аномальних негативних зв'язків. Це положення практично ніким не оскаржується. Термінологічне ж визначення цієї функції процесуального права тягне за собою певні розбіжності в думках. Більшістю авторів такий напрям правового впливу визначається як охоронна функція процесуального права. О. В. Малько пропонує її йменувати «обмежувальною функцією» юридичного процесу. Юридичні засоби, що здійснюють правовий вплив, він поділяє на дві групи: правові стимули й правові обмеження. У матеріально-правових нормах явно домінуючу роль повинні відігравати стимулюючі засоби. Юридичний же процес більшою мірою повинен складатися із правових обмежень – обов'язків, заборон, приупинень, запобіжних заходів, покарань і інших примусових заходів.

Процесуальне право, вважає О. В. Малько, є обмежувальним правом, оскільки завдання його полягає в упорядкуванні забезпечувальних заходів, встановленні законних меж впливу – державного

примусу – під час вирішення юридичних справ. Обмежуюча природа процесуального регулювання дозволяє охороняти й захищати вищу цінність у суспільстві – права, свободи та інтереси людини [5, с. 4;5].

Разом із тим статус права в суспільстві відображається у двох тісно зв'язаних вимірах – у власне юридичному, у рамках якого право реалізується через спеціальну, властиву тільки йому систему засобів, і загальносоціальному, у якому право розглядається як явище культури, що виявляє широкий неформальний вплив на весь комплекс суспільних відносин. Тому поряд з юридичними функціями у теорії права прийнято виділяти й загальносоціальні функції права: культурно-історичну, виховну, функцію соціального контролю, інформаційно-орієнтуючу та оцінну функції. Доцільно визначити аналогічні функції процесуального права.

Культурно-історична функція процесуального права обумовлена такими чинниками. Право як явище національної складової світової культури у властивій йому нормативній формі акумулює духовні цінності й досягнення народу й усього людства: права людини, демократію, моральні підвалини суспільства, соціальну справедливість [6, с. 156].

Очевидно, що тільки за змістом матеріального права сьогоденні неможливо судити про демократичність тієї або іншої правової системи. Як свідчить історія, сваволя й тиранія можуть уживатися з формально-демократичним законодавством, що проголошує основні права й свободи особи. Тим часом справжнє обличчя правової системи, ступінь наблизеності тієї або іншої держави й суспільства до цивілізованого, демократичного, правового рівня визначається не стільки кількістю закріплених у законодавстві прав і свобод особи, скільки реальністю й ступенем надійності демократичного механізму їх здійснення. Так, ще на початку XIX ст. автор конституційних проектів декабрист М. Мурав'юв стверджував, що порядок вирішення важливих державно-правових питань створює перешкоду сваволі. Саме тому даному порядку повинна бути віддана чинність і авторитет закону [7, с. 107]. Без аналізу юридичного процесу, правил юридичної процедури, процесуального права в цілому неможливо об'єктивно оцінити реальний стан механізму правового регулювання, оскільки є очевидним, що в суспільстві, у якому людина, її права і свободи проголошуються вищою цінністю, демократичне процесуальне право, опосередковуючи взаємодію держави й індивіда, є гарантією захисту прав, воль і законних інтересів особистості, важливим засобом координації приватного й публічного інтересу. Процесуальне право, таким чином, є носієм найважливіших демократичних гуманістичних початків правової системи [8, с. 285].

У літературі відзначається також виховна функція процесуального права [9, с. 54]. Виховний, ідеологічний вплив на свідомість і психологію учасників суспільних відносин – магістральний напрям дії права [10, с. 207].

Як відзначалося, право – це загальносоціальний феномен, явище національної й світової культури, і його ціль і призначення проявляються не тільки в

безпосередньому регулюванні об'єктивних суспільних відносин, але й у сприятливому впливі на ціннісні орієнтації, внутрішні потреби, установки їх учасників. Вони неминуче обумовлюють відносно самостійні напрями впливу права на свій предмет, кожне з яких характеризується особливостями і змісту, і сфери застосування. Сферою виховного впливу виступає свідомість, психологія людей. Вплив здійснюється шляхом інформування громадян про загальнообов'язкові зразки поведінки в тих або інших суспільних відносинах, роз'яснення мотивів і цілей встановлення державою таких масштабів, переконання в їхній необхідності, справедливості й соціальної цінності, попередженні про можливі наслідки відхилення від них і т.д. Виховний вплив права, на відміну від регулювання, не є владним [10, с. 207].

Оскільки процесуальне право має охоронний характер, у більшій своїй частині воно спрямоване на регламентацію застосування примусових заходів до особистості й втручання держави в права і свободи громадян. Таким чином, регулюючи найбільше «небезпечні» ділянки суспільних відносин, воно характеризується потужним ідеологічним впливом на свідомість людей. Найбільш ефективній реалізації цієї функції процесуального права повинні сприяти принципи процесуальної діяльності, зокрема принцип гласності. Гласність, як вимога відкритого розгляду юридичних справ, виявляє величезний виховний вплив на всіх учасників процесу й інших громадян.

Застосовуючи норми процесуального права, повноважені суб'єкти реалізують функцію соціального контролю, забезпечуючи необхідний ступінь однакової поведінки громадян відповідно до правових приписів. Процесуальне право захищає такі індивідуальні потреби, задоволення яких не заподіює збитків суспільству. Обумовлені цими потребами індивідуальні інтереси й суб'єктивні цілі заохочуються або захищаються державними органами [11, с. 18].

З функціями виховання і соціального контролю тісно пов'язані інформаційно-орієнтуюча та оцінна функції процесуального права.

Зміст інформаційної функції виражається: у визначенні наміченої законодавцем мети правових норм; у вказівці на типові зразки життєвих ситуацій, при яких суспільні відносини, що впорядковуються, виникають, змінюються, припиняються; у визначенні загальних правил поведінки учасників цих відносин; в узагальненому дозуванні юридичних засобів, покликаних забезпечити виконання таких правил; у визначенні необхідних випадків того суб'єктного складу, на які поширюються встановлювані норми права [10, с. 205].

Отримання інформації про соціальні можливості тієї або іншої поведінки допомагає досягти поставлених цілей у рамках існуючого правопорядку, оскільки таким чином люди визначають свій варіант соціальної поведінки.

Виконуючи оцінну функцію, норми процесуального права встановлюють зразки й правила поведінки, які служать своєрідними мірлами дозволу й прийнятності дій суб'єктів права, їхньої правомірності й неправомірності. Оцінка

цінності або, навпаки, ущербності поведінкових актів у юридичному процесі ґрунтується, у першу чергу, на цих нормах. Оцінка заходів державного примусу, які застосовуються в рамках юридичного процесу, також ґрунтується на нормах процесуального права.

Виховна функція, функція соціального контролю, інформаційно-орієнтуюча та оцінна функції процесуального права мають єдиний об'єкт впливу – свідомість та психологію людей і повинні сформувати соціально-корисну, позитивну спрямованість суб'єктивної сторони поведінки. Ці функції мають багато змістовних загальних моментів, у своїй реалізації вони взаємно доповнюють один одного. Ефективність однієї з названих функцій досягається виконанням іншої.

Всі ці обставини дозволяють розглядати виховну функцію, функцію соціального контролю, інформаційно-орієнтуючу та оцінну функції процесуального права як різноманітні прояви єдиної ідеологічної функції процесуального права [2, с. 107-108].

На підставі вищевикладеного можливо зробити висновок, що під функцією процесуального права слід розуміти основний напрям правового впливу на суспільні відносини, обумовлений його службовою роллю – регулюванням юрисдикційної і іншої охоронної діяльності вповноважених суб'єктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. – М., 1978. – 40 с.
2. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. Монография. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 240 с.
3. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах / отв. ред. М.Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп., Том 2 : Право. – М.: Норма, 2007. – 816 с.
4. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х., 2009. – 584 с.
5. Малько А. В. Ограничивающая функция юридического процесса // Юриспруденция. – Тольятти, 1996. – № 5. – С. 3-6.
6. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 672 с.
7. Егоров С. А. Декабрист Никита Муравьев о процессуальных формах обеспечения законности // Вестник Ярославского ун-та. – 1972. – № 4. – С. 107.
8. Алексеев С. С. Общая теория права. – Т. 1. – М.: Юрид. лит. 1981. – 361 с.
9. Галаган И.А. Процессуальные нормы и отношения в советском праве / Под ред. И.А. Галагана. – Воронеж: Издательство ВГУ, 1985. – 206 с.
10. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы теории государства и права: Курс лекций / Науч. ред. М. Н. Марченко. – Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.
11. Петрухин И. Л., Батуров Г. П., Морщакова Т. Г. Теоретические основы эффективности правосудия. – М.: Наука, 1979. – 392 с.